

О.Є. Пилипенко
(м. Київ)

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ Й РОСІЇ НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Досліджувана тема є на сьогоднішній день недостатньо вивченою. Переважна кількість дослідників уникала свідомо періоду Першої Світової війни. І зрозуміло чому, оскільки у періоди світових війн та катаклізмів спостерігається помітний занепад зовнішньоекономічних відносин багатьох країн світу, в тому числі й Росії. Серед дослідників цієї теми слід відзначити О. Попова, І. Гуржія, В. Смоля, Г. Алавердова, І. Измествева та ін. Завданням даної праці є здійснити спробу показати основні тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України і Росії напередодні й у роки Першої світової війни. В майбутньому слід очікувати підготовку узагальнюючої праці щодо порівняльного аналізу експортно-імпоротної торгівлі українських земель у зазначений період.

Напередодні Першої світової війни Україна, як і в попередній період залишалася найрозвиненішим в економічному відношенні регіоном Російської імперії. У плані експортної торгівлі виділялися особливо дві губернії України.

З Подільської губернії більше всього хліба в ті роки експортувалося через Одесу – 65 %, німецький кордон – 20 % та австрійський – 12 %, незначна кількість його йшла до Миколаєва – 2 % й північні порти – 1 %. Експорт окремих видів хліба у 1910 р. можна представити в наступному вигляді: на першому місці стояла пшениця – 4856 тис. пуд., або 68 % відправлень цього продукту з губернії; горох і боби – 4126 тис. пуд., або 90 %, та висівки – 1195 тис. пуд., або 69 %. Далі йшли жито – 662 тис. пуд., або 51 %, кукурудза – 649 тис. пуд. (38 %). І на останньому місці стояли ячмінь – 278 тис. пуд., або 17 %, овес – 202 тис. пуд. (48 %) та борошно – 280 тис. пуд. (6 %). Усього ж з означеної губернії було експортовано зерна – 11 486 тис. пуд., або 24 % відправлень борошномельних продуктів останньої¹.

З Волинської губернії експортувалися хлібні продукти, головним чином, через німецький і австрійський кордон – 40 %, з південних портів та Одеси – 11 %, з північних портів лише – 3 %. Експорт окремих сортів хліба у 1906 р. мав наступний вигляд: жито – 1384 тис. пуд., або 52 % відправлень з губернії й висівки – 3994 тис. пуд., або 49 %. Домінуюче

значення, хоча і меншу кількість, мали в експорті стручкові – 578 тис. пуд., або 70 %, овес – 403 тис. пуд., або 52 %, насіння – 256 тис. пуд., або 47 %, інші злакові культури, окрім пшениці та ячменю, – 509 тис. пуд., або 47 %. Найменше значення в експорті мали пшениця – 213 тис. пуд., або 20 %, ячмінь – 263 тис. пуд., або 29 % і борошно – 532 тис. пуд., або 6 %. Усього з губернії за кордон й у порти було відправлено 8232 тис. пуд., або 40 % хлібного експорту з останньої.

Внаслідок залишків зерна та розвинутої борошномельної промисловості хліботоргівля України досягла великих розмірів і зводилася до наступних видів:

1. Торгівля зерновими продуктами з відправленням на закордонний та частково імперський ринок;
2. Торгівля продуктами борошномельної промисловості на віддалених імперських ринках і висівками – виключно на закордонних.

Для борошна головну роль відігравали ринки Польщі й Північно-Західної частини Росії. З Києва певна частка низьких сортів борошна відправлялася до Туреччини. Висівки йшли на закордонні ринки через західний суходільний кордон до Данціга і Кенігсберга, або відправлялися до Польщі та балтійських країн.

Вся хлібна торгівля в Україні велася за участю різного рангу скупників і посередників. Закупки у селян, за свідченням В. Аксьонова, здійснювалися на дому або на ринках дрібними партіями².

Скупник збирав невелику партію й перепродавав його більш крупному міському або станційному скупнику або безпосередньо з млину. Крупні скупники продавали хліб комісіонерам портових та закордонних фірм, які під час хлібного сезону їздили по залізницях або жили постійно при великих залізничних станціях. Поміщики мали своїх постійних покупців, які працювали за дорученням експортних або борошномельних фірм. Головні закупівлі зерна здійснювалися восени, хоча деякі заможні поміщики продавали хліб протягом року, очікуючи високих цін на нього.

За відсутністю в скупників добре обладнаних сховищ придбане зерно завозилося на залізничні станції, де зберігалася на складах, а згодом далі переміщувалася. На р. Дніпро, у містах і селищах Ржищів, Трипілля, Черкаси, Бужин були зручні затори, де зерно круглий рік приймалося й засипалося в баржі. При цьому останні, які не встигли піти восени, зимували у портах до настання нової навігації. Місткість та кількість залізничних складів були обмежені, а приватні були погано обладнані, на пристанях нічого, окрім навісів, не було. Недостатність рухомого складу, невелика пропускна здатність залізниць, особливо південних, не дозволяли своєчасно звільнити місце на складах для прийому хліба, внаслідок чого гальмувалася торгівля ним.

Величезна конкуренція посередників між собою давала виробнику хліба можливість вигідно збути свій врожай і отримати гроші без зайвих формальностей, таких, як позики в банках, особливо державних. Тому сільські господарі поспішали продати свій хліб, незалежно від стану ринку. При цьому дрібні господарі, які змушені були терміново реалізовувати свій врожай через потребу у грошах, часто підписували не вигідні для себе умови.

Заможні сільські господарі, які не відчували браку в грошах, займали привілейоване становище й примушували хліботорговців приймати такі умови, які порушували інтереси продавців. Нерідко хліботорговці при зниженні ціни опинялися у важкому стані та не могли виконувати визначені умови, а внаслідок бездоріжжя й неакуратності продавців були не в змозі використовувати сприятливу кон'юнктуру ринку і завершували свої торгові операції без прибутку, а то із збитком.

За свідченнями В. Аксьонова, будь-якої судової установи, яка могла б за участю компетентних у хліботорговлі осіб з'ясувати, що угода була збитковою за вини певної особи, на той час в Україні не було. Всі означені обставини призвели до того, що у Південно-Західному краї майже зникли великі експортні фірми. Майже не було кооперативних та сільськогосподарських фірм, які б займалися купівлею-продажем зерна й мали для засипки хліба сховища в південно-західних губерніях, якщо не враховувати окремі спроби створення для цієї мети кооперативів. Наприклад, Проскурово-Летичівське сільськогосподарське товариство у Подільській губернії продавало жито, горох, мак і люцерну за кордон. При цьому воно не могло обійтися без допомоги комісіонерів.

Не маючи власних складів та достатніх коштів для того, щоб спокійно очікувати підвищення цін на хліб, назване товариство власними хлібними операціями майже не впливало на хлібну торгівлю в своєму регіоні. У Київській губернії лише Дзенгелівське, Корнинське й Тальнівське кредитні товариства багато встигли зробити для впорядкування хліботоргової справи в своїх районах. Останні здійснювали засипку хліба в окремі амбари і ретельно ставилися до очищення зерна, яке засипалося у них.

Одночасно з цим вони налагодили відносини з іноземними фірмами і стали користуватися Одеським елеватором для збереження хліба й таким чином зберігали свою конкурентноздатність. Тальнівське кредитне товариство в 1910 р. розпочало спорудження власного елеватора – першого у трьох вказаних губерніях. Для його будівництва воно отримало з Державного банку довгострокову позику в 19 тис. крб. Елеватор було споруджено поблизу залізничної станції, з якою він був зв'язаний спеціальною рейковою віткою. В цілому ж у цій справі кооперативам

дуже заважав брак коштів, індиферентне ставлення до них селянського населення та інколи власний статут.

Але, як правило, в сховищах завжди зберігався залишок з минулого року – 7-8 тис. пуд. На всіх станціях були зерносховища лише простого типу, елеваторів на той час не було зовсім. Окрім власних, залізниці мали в своєму розпорядженні так звані “приписні склади”. Всіх же складських приміщень у даному регіоні нараховувалося 90 місткістю 3140,9 тис. пудів. Причому в Київській губернії їх було 36 місткістю 1866,6 тис. пуд., у Подільській – 46 місткістю 1101,3 тис. пуд. і у Волинській – 8 місткістю 173 тис. пуд.³

Внаслідок відсутності елеваторів та при наявності великої кількості посередників українське зерно, що виходило від виробника в порівняно чистому вигляді, на зовнішній ринок потрапляло у набагато гіршому стані. Причому селянське зерно було більш засміченим, ніж поміщицьке. В поміщиків, за словами П. Ляценка, для озимих хлібів виходило 1/2-1 % зернових домішок і стільки ж сміття, а для ярових культур – вдвічі більше. У селян виходило в озимих хлібах – 1-3 % зернових домішок та до 10 % сміття, а для ярових – вдвічі більше.

Окрім того, у продаж нерідко поступало недостатньо сухе зерно, хоча йому потрібно було витримати довгі перевезення. За кордон йшло першосортне зерно, в середину країни – середньої якості, а найгірше залишалось для господарських потреб селянського населення. При перевезенні зерна залізницями його звичайно засипали до вагонів у мішках з метою економії часу на перевантаження.

Найбільшими хліботорговими ринками в Київській губернії були міста й містечка Київ, Біла Церква, Умань, Шпола, Черкаси, Бердичів, Козятин, Звенигородка, Ржищів, Канів, у Подільській губернії – Проскурів, Балта, Жмеринка, Саврань, Могильов, Брусилів, Немирів, Ярмолинці, Черноострів, Состанів, Тульчин, Винниця, у Волинській губернії – Дубно, Рівне, Нова Чарторія, Романів, Чуднів-Вал, Кременець, Луцьк, Володимир-Волинський, Полонне, Житомир.

Всі ці пункти були лише місцем зосередження хліботорговців і позбавлені обладнаних сховищ для тривалого зберігання великих партій зерна.

Товарні біржі були лише у Києві й Рівному. Але кожен пункт мав свої торгові збори в справах хлібної торгівлі. На коливання місцевих цін перш за все впливали ціни портів та попит з боку борошномельного виробництва, в свою чергу, на ціни портових міст впливав стан світового ринку. Останні заявляли попит на хліб лише при певній потребі з боку іноземних покупців. Також важливу роль у справі формування цін відігравало борошномельне виробництво. Якщо борошномели закуповували зерно великими партіями, то ціни падали. Тому в районах,

які обслуговували це виробництво, завжди трималися вищі ціни, аніж у портових районах. Київ, як великий борошномельний центр, більше всього піднімав ціни на зерно. В цілому останні у цьому регіоні були дещо вищі, аніж в інших регіонах чорноземної смуги Росії.

Значно відрізнялася експортна торгівля у роки Першої світової війни. Загальний обсяг торгового обігу Росії під її впливом значно знизився. У 1914 р. – напіввійськовому напівмирному – він становив лише 71 % обігу в 1913 р. Тенденцію до його зниження позначено було значно слабкіше по європейському й чорноморському кордонах. Імпорт товарів за друге півріччя 1915 р. до України був нижчий його за такий же термін 1913 р. І все ж по європейському кордону імпорт до кінця вказаного періоду почав перевищувати нормальний привіз. Імпорт товарів Росії на початку 1915 р. дорівнював 483,3 млн. крб, а у другій половині того ж року – вже 657 млн крб. Зростання привозу товарів уповільнювалося протягом зимових місяців головним чином, січня та лютого.

Експорт 1916 р., як і в 1915 р., відставав від вивозу 1914 р. довоєнного періоду. Це була дуже небезпечна тенденція. Імпорт 1916 р. перевищив привіз мирного часу 1914 р. протягом уже першого півріччя. Експорт 1915 р. становив 37 % імпорту того ж року (відповідно вивіз – 385 млн крб., привіз – 1048 млн крб.) Експорт з країни 1916 р. становив уже 26 % імпорту (2 186 587 та 839 990 тис. крб. відповідно). Війна стала причиною пасивного та від’ємного балансу торгівлі⁴.

Розбіжності між величинами привозу й вивозу по європейському кордону значно слабкіші, ніж для решти останніх. По усіх кордонах Росії за перше півріччя 1916 р. експорт становив 26 % імпорту, а по європейському – 35%. Спробуємо розглянути вивіз та привіз імперії у цілому в абсолютних величинах і за головними групами товарів. На початку 1916 р. чіткою була тенденція до зниження абсолютних та відносних величин експорту хліба: 9036 тис. крб – 25 %⁵.

З іншого боку, неухильно зростало значення борошна у вивозі хліба. Протягом 1913 р. експорт пшеничного та житнього борошна за цінністю становив 3,7 % всього вивозу хліба, а в другій половині 1915 р. – понад 37 % останнього. У 1916 р. відбувалася подальша і досить суттєва зміна в тому ж напрямку: борошно становило вже 67 % експорту хліба. Таким чином під час війни переважне місце у даній групі зайняв його вивіз.

В групі харчів хліб виявився витісненим іншими продуктами: маслом, цукром, яйцями. Протягом 1913 р. експорт цукру через європейський кордон становив 61 987 крб – 0,8 % всього вивозу харчових продуктів з імперії (807 млн крб), а у другій половині 1915 р. експорт його по європейському кордону становив 5788 тис. крб – 4,9 % вивозу продуктів (117 млн крб). У 1916 р. цукру було експортовано на суму

більш велику, аніж пшениці. Лише цукрового піску вивезено на суму 8562 тис. крб, останньої – на 6129 тис. крб.

З інших продуктів, звертають на себе увагу яйця, яких у другій половині 1915 р. експортовано було на суму 10 млн крб, хоча вивіз їх поступово і занепадав. У 1916 р., як видно з даних статистики, в експорті сільськогосподарських продуктів відбулися суттєві зміни. Наприклад, під впливом заборони уряду припинився вивіз масла, яке в 1915 р. було експортовано у великій кількості. Цукру з України було вивезено 1237 тис. пуд. у 1915 р. і 2013 тис. пуд. у другій половині 1916 р., кукурудзи – 41 тис. пуд. у 1915 р. та 70 тис. пуд. у 1916 р.

Для деяких продуктів, які в мирний час відігравали незначну роль, навпаки, у 1916 р. спостерігається значне збільшення їх експорту. Сюди відносяться фрукти та ягоди сухі: їх було вивезено в першій половині 1916 р. на суму 598 тис. крб (62 тис. пуд.), а в першій половині 1914 р. – на суму 23 тис. крб (5 тис. пуд.). Ще більше зріс експорт картопляного борошна й крохмалю: в першому півріччі 1914 р. – 8 тис. пуд. (16 тис. крб.), у другому півріччі 1916 р. – 203 тис. пуд. (1341 тис. крб) ⁶.

Поза сумнівом є той факт, що надто великий експорт борошна, солі, цукру у 1916 р. спричинив проблеми для вжитку їх усередині країни. В тому році вартість необроблених металів перевищувала на 9 % відповідну величину мирного часу, у той час як їх кількість втричі перевищувала відповідну кількість того ж часу. Така невідповідність між зростанням кількості та вартості пояснюється тією обставиною, що до війни головну роль у групі металів відігравала платина, а під час війни її місце зайняли “неблагородні” метали.

Таким чином, можна зробити висновок, що в мирний час більшу частину експорту України й Росії становила група харчових продуктів. Вона складала у 1913 – 1914 рр. 57 % всього вивозу по європейському кордону, а група сирих і напівфабрикатних матеріалів – лише 39 %. Під впливом війни співвідношення між цими групами змінилося в 1915 р. незначним чином. У тому році продукти становили 54 % всього експорту, сировина та необроблені метали – 42%. 1916 р. співвідношення було з більшим відсотком: харчові продукти – 33%, сировина й напівфабрикати – 59%.

З точки зору інтересів народного господарства Росії, цим змінам, які спостерігалися в 1916 р., можна знайти пояснення, оскільки продукти становили собою предмет вжитку широких верств населення та армії. Головну частину предметів звичайного імпорту в Україну становили саме харчі, яких потребувала армія. Із зернового хліба лише ячмінь був таким продуктом, якого країна потребувала найменше. Його вивіз не

представляв би проблеми. Але саме експорт ячменю у 1915 р. впав найсильніше від усіх важливих видів хліба. І в 1916 р. він становив 0,1 % вивозу 1914 р., у той час як експорт жита та пшениці представлений був величинами більшими: жито відповідно – 14%, пшениця – 1%. Вартість вивозу ікри також була нижче відповідної величини довоєнного часу.

Серед будівельних матеріалів головну масу становив ліс, який експортувався з України, але останнього її населення потребувало значно менше, аніж хліба. Деяке зростання вивозу лісу до кінця 1915 р. можна розглядати як фактор, під впливом якого збільшилась українська експортна торгівля. Але у 1916 р. вивіз хліба впав знову. Таким чином, ліс не можна вважати товаром, який визначав зовнішню торгівлю України в той час. У скрутному становищі перебувало скотарство. Натомість експорт металів у 1916 р. перевищував вивіз металів у 1914 р.

Окремо зупинимось на імпорті у той період. Як свідчать дані економічного відділу Головного комітету всеросійської спілки міст, перше місце в 1915 р., як й у привозі мирного часу, займала група “Руди, метали та вироби з них”, друге місце – “Прядильні матеріали й вироби з них”, третє місце – “Одяг і галантерейний товар”.

Значного збільшення набула частка в імпорті таких країн, як Японія, Норвегія, Єгипет, Китай, Франція, Швеція, Великобританія, Фінляндія. Окрім того, до війни Німеччина відігравала у привозі Росії ще більшу роль, аніж в експорті. На початок 1914 р. на її частку припадала майже половина вартості всього імпорту. Про особливе значення Німеччини в українському привозі свідчить той факт, що імпорт з цієї країни не припинився з початком війни й експорт товарів до неї не зник раптово з її оголошенням.

Але протягом півріччя з початку війни вивіз до Німеччини не складав і половини вивозу до Англії (42 %). Навпаки, імпорт з першої країни хоча й знизився, все ж лише незначним чином поступався англійському, становлячи по відношенню до нього 90 %. У 1915 р. експорт до Німеччини з України припиняється. Тим часом в імпорті першої продовжує відігравати далеко не останню роль. На початку того року, займаючи 4-е місце серед країн-імпортерів, вона все ж залишає попереду себе союзна з Росією Францію та Швецію. Наприкінці 1915 р. Німеччина пересувається вже на 7-е місце, але, незважаючи на це, остання продовжувала ввозити товар на таку ж суму, як дві нейтральних держави – Норвегія й Данія. Так, вона поставила товарів на суму 9915 тис. крб, Данія – 5008 тис. крб, Норвегія – 4977 тис. карб. І навіть у 1916 р. Німеччина продовжувала триматися на російському ринку.

Після двох років війни імпорт в Росію опинився у руках країн, які перед тим відігравали незначну роль. Перші два місця в привозі через

європейський кордон займали Великобританія і США, які до війни займали друге й третє місця. Війна примусила Росію звернутися до країн, які знаходилися у віддалених частинах земної кулі. Імпорт з неєвропейських держав становив у 1915 р. вже 44,5% всього привозу, а в 1916 р. – вже 53,3 %. За таких умов предмети імпорту значно зросли у ціні. Для предметів експорту збільшення цін не було наслідком віддаленого розташування ринків збуту, оскільки головним з них усе ж була Фінляндія.

Експортна сіль, цукор та риба, відправлені з України на початку 1916 р., переважно спрямовувалися до Румунії, на яку в тому ж році припадало 90% експорту даних продуктів. Вивіз лісу значною мірою було спрямовано до Великобританії. Його частка становила понад 80% експорту, туди ж вивозився льон, частка якого становила 77%.

Таким чином, основна маса товарів у роки Першої світової війни потрапляла на обмежений ринок, тоді як напередодні цих подій експорт розподілявся між декількома ринками. І можна з впевненістю сказати, що умови конкуренції між останніми були несприятливими для Росії.

Слід зазначити, що для предметів імпорту концентрацію торгівлі в руках небагатьох країн-постачальниць було позначено слабкіше, аніж для предметів експорту. Для прикладу можна взяти взуття. Його постачали США, Швеція, Франція, Японія, за час війни перше місце у цій справі зайняла Англія, але вона не користувалася такими перевагами, як Німеччина в довоєнний період. У 1915 р. на її частку припадало близько 40 % привозу, а на початку 1916 р. – 37%. Вироби хімічної промисловості постачав в Україну цілий ряд держав, тоді як до війни – лише Німеччина. Зростання цін цієї групи товарів досягло особливо великих розмірів. Умови військового часу призвели до їх подорожчання на всіх світових ринках.

У групі імпорту „Руди, метали, металічні вироби” відчутною була в 1916 р. перевага США. Так, у 1915 р. більша частина ввезених матеріалів були із Сполучених Штатів. Мідь імпортувалася переважно в тому році через європейський кордон, а також із США. У 1916 році їх частка становила 63% привозу міді – 377 тис. пуд.⁷ Під час Першої світової, як і під час будь-якої війни, швидко зростали потреби в різних товарах. У пошуках тих з них, яких бракувало, Росія постійно зверталася до різних ринків. За таких умов доводилося переплачувати велику кількість коштів країнам-посередникам, оскільки для налагодження торгових відносин з державою, де вироблявся необхідний товар, не було часу. Ця обставина, а також віддаленість місць, з яких отримували товари, негативно позначалося на їх цінах.

До війни торговий баланс Росії мав чітко виражений активний характер. Активність останнього врівноважувала пасивність розрахункового

балансу. Війна перетворила високий активний баланс у високий пасивний, зруйнувала рівновагу в галузі торгових відносин Росії з за кордоном та спричинила шкоду становищу її на світовому ринку. Країна забирала із-за кордону масу товарів і натомість давала туди дуже мало власних.

За існуючий стан речей доводилось розплачуватися, тобто віддавати товари, які становили головне багатство Росії – хліб. Гостра потреба населення України у будь-якому продукті зовсім не заважала вивозу його за кордон. В роки війни різко зріс імпорт з останньої цукру, борошна й солі. Вивіз солі у 1916 р. значно перевищував імпорт довоєнного періоду, а вивіз цукру зріс, як мінімум, в 1,5 рази. Імпорт за кордон цукру, солі та борошна був причиною підвищення цін на ці продукти в Україні і на інших внутрішніх ринках. Хоча у порівнянні з кількістю цих товарів, які залишалися усередині країни, кількісний вивіз їх за кордон був порівняно невеликим.

Ці продукти імпортувалися тому, що їм був відкритий доступ на певні ринки, де вони добре оплачувалися. Вивіз цукру й солі з України під час війни свідчив про те, що прибутковість від закордонної торгівлі превалювала над внутрішньою. Фінляндія, наприклад, втратила через війну цілий ряд продуктів, які в мирний час імпортувала з Німеччини (жито, борошно тощо). Як тільки для Росії відкривався вільний ринок, у той же час туди спрямовувалися відповідні товари, хоча в цих останніх гостру потребу відчувало зокрема українське населення.

Цукор був однією з найважливіших статей експорту для Росії та України протягом усього дореволюційного періоду. Україна ледь не стала монополістом у даній справі й вивозила більше половини, а в деякі роки – 80 – 90 % цукру.

Так, за період з 1 вересня 1911 р. по 1 вересня 1912 р. Росія експортувала через Україну 5 948 961 пуд. цукру, зокрема в Австро-Угорщину – 47 612 пуд., Болгарію – 17 189 пуд., Німеччину – 2 382 532 пуд., Туреччину – 3 501 627 пуд.⁸

Переважно вивіз цукру здійснювався через Лівавську – 37 118 пуд., Олександрівську – 814 245 пуд., Одеську – 5 193 237 пуд., Волочеську – 2 336 041 пуд., Гусятинську – 475 302 пуд. і Доброжинську митниці – 190 950 пуд.⁹ При цьому промислова продукція майже не вивозилась, а швидше ввозилась в Україну.

Можливості перевезення цукру з Росії на західноєвропейські ринки передбачалися ще у 1907 р., коли під час вироблення в постійній комісії у Брюсселі умов приєднання країни до цукрової конвенції представники зацікавлених урядів звернули увагу на те, що російський цукор, який був заявлений для вивозу морським шляхом до Фінляндії, може також спрямовуватися на конвенційні ринки, а

норми, якими обмежувалося участь Росії в постачанні цукром цих останніх можуть бути підвищено.

Поділяючи ці перестороги, царський уряд через своїх делегатів обіцяв вжити заходів для розвитку належної експортної торгівлі цукром з європейськими країнами. З цією метою він зобов'язався у кінці кожного періоду порівнювати кількість зареєстрованого російськими митницями вивезеного цукру до Фінляндії з кількістю його, яка, дійсно, надійшла на фінський ринок, та різницю зараховувати в обсяг поставок наступного періоду. Однак практика показала, що одним цим заходом неможливо скасувати можливість зловживань.

Так, аналіз і співставлення даних російської офіційної статистики про експорт цукру до Фінляндії з даними фінських митниць про надходження останнього на місцевий ринок довели, що вже на 1 вересня 1908 р. кількість його, заявленого до вивозу у регіон, перевищувала наявну кількість цього продукту більш як на 2 млн пуд.

З чого можна зробити висновок, що весь цей надлишок відправлено під виглядом конвенційного експорту. Ці зловживання порушували інтереси великої кількості підприємців та позбавляли сили зобов'язання, прийняті на себе Росією перед іншими конвенційними державами.

Уряд запровадив ті ж самі заходи, що й для вивозу інших товарів на конвенційні ринки, а саме: призначив для кожного окремого року відповідний контингент, який розподілявся між усіма заводами імперії. Незалежно від цього, Міністерство фінансів визнало необхідним підпорядкувати експорт цукру до Фінляндії дії особливих правил, які забезпечували б дійсне надходження його на регіональний ринок, випущеного російськими митницями з призначенням для останнього.

Циркуляром Міністерства фінансів від 30 квітня 1909 р. було встановлено, що видача залікових за акцизом квитанцій за цукор, що ввозиться до Фінляндії, повинна здійснюватися лише після отримання посвідчень фінських залізниць про дійсний експорт його, про сплату з нього мита і про відпуск для внутрішнього вжитку регіону¹⁰.

Цей захід було спрямовано проти зловживань, які порушували інтереси країн, з якими Росія була пов'язана Брюссельською угодою.

Про новий порядок вивозу українського цукру було повідомлено представницькому органу Брюссельської конвенції – постійній міжнародній цукровій комісії. Це питання піднімалося на її черговій сесії, яка відбулася на початку липня 1911 р. в Брюсселі за участю російської делегації, до складу якої входили члени уряду дійсний статський радник Прилежаєв, статський радник Нарден та представники цукрової промисловості О.А. Бобринський і М.Ю. Цехановський. Після виступу дійсного статського радника Прилежаєва умови Росії було прийнято.

У той час досягла значного розвитку виноробна промисловість Росії. Великі виноробні й горілчані заводи України становили 7% від загальної кількості відповідних підприємств Російської імперії. Введення акцизної системи дуже позначилося на експорті спирту з України, який із середини 60-х до початку 90-х рр. неухильно зростав. З початку 90-х рр. XIX ст. до початку 1900-х рр. відбувалося падіння вивозу останнього, що було обумовлено зменшенням на нього попиту, з одного боку, та зміною законодавства щодо винокурної промисловості, – з другого.

З початку 1900-х рр. почалося нове зростання експорту сорокаградусного спирту, який досяг у 1911 р. 11,1 млн відер. Цьому сприяло заохочення його вивозу шляхом зняття акцизного збору з останнього, який направлявся до митниць, повернення сплачених акцизів на виробі з цього продукту й безакцизні відрахування “в премію” та за шляхові втрати. У 1911 р. ці відрахування в перекладі на суму акцизу дали 2,1 млн крб, який становив 1/3 загального прибутку бюджету державної горілчаної монополії й який у тому році склав 598 млн крб¹¹.

На думку С. Асенкова, основна кількість спирту на початку XX ст. експортувалася з України, причому значення її в загальноімперському вивозі поступово збільшується з 2,9% у 1906 р. до 7,9% в 1911 р., у той час як значення інших регіонів неухильно знижується. Наприклад, у 1906 р. експорт з південно-західних регіонів імперії становив 81,6% загального вивозу за кордон, а в 1911 р. впав до 45,3 %. Точно така ж тенденція спостерігається відносно інших губерній, наприклад, чорноземної зони.

У той же час збільшується відносна частка привислінських губерній, які давали в 1906 р. 1,6% всього експорту спирту, а у 1911 р. збільшили її до 25,7 %. Головним ринком збуту українського спирту з давніх часів була Туреччина, куди йшло понад 50% всього експорту даного продукту.

Значним, але з постійними коливаннями був вивіз спирту до Німеччини який становив 30% усього експорту України. За 5 років з 1909 р. зріс вивіз останнього до Китаю до 7%. Вивіз його до Англії дорівнював 1%, був незначним і зазнавав коливань. Експорт хлібної очищеної горілки був досить незначним з явною тенденцією до поступового скорочення й з великими коливаннями. Це пояснюється, з одного боку, недостатнім розвитком внутрішнього виробництва, а з іншого – високим митом (у 25 крб з пуда бруто на спирт і горілку в діжках та 30 крб з пуду того ж продукту у пляшках).

Огляд дає можливість зробити висновок про дієвість державної системи покровительства вітчизняній горілчаній промисловості – необхідну умову її подальшого розвитку. Поза сумнівом, певні успіхи експортної торгівлі перебували в тісному взаємозв'язку із здійсненням

вивізних премій, подальшим розвитком її організації й зменшенням формальностей при розрахунках.

Ці заходи сприяли розвитку експорту спирту, а також дозвіл до обігу середині країни денатурованого його виду. Промисловці неодноразово пропонували уряду досягти зниження тарифної ставки визначеної Німецьким тарифним кодексом у 1914 р., в розмірі 275 марок за подвійний центнер спирту у бочках і 350 марок за подвійний центнер спирту в пляшках, що у перекладі на російські міри дорівнювало 2 крб та 2 крб 60 коп. з пуду.

Деревообробна промисловість України також набула значного розвитку у розглядуваній період. Вивіз деревини відбувався в декількох напрямках. З імперських ринків для цієї галузі мали значення Польща, Новоросія, Передкавказзя. Закордонний експорт обслуговувався почасти водними, а почасти залізничними шляхами. Водні шляхи (сплавка необробленої деревини по р. Прип'ять й її притоках, а потім системою каналів) вели до німецьких ринків. Облік вантажів у цьому напрямку був не можливим.

Залізницями лісовий вивіз йшов переважно через Одесу. Наприклад, в 1911 р. тут було відправлено: будівельних матеріалів – 1409 тис. пуд., шпал – 1834 тис. пуд., клепки – 440 тис. пуд. Також даний товар відправлявся через австрійський кордон (у тому ж році будівельних матеріалів – 520 тис. пуд.)

Особлива велика кількість лісу йшла на експорт через сухопутний німецький кордон (шпали, клепка тощо), почасти через Лібаву (клепка – 316 тис. пуд.). З Одеси в Австрію транзитом через Новоселицю у 1909 р. було відправлено – 4430 тис. пуд. лісу, у 1910 р. – 4462 тис. пуд. і в 1911 р. – 2830 тис. пуд.¹²

Саме у той час зростала зацікавленість до українського лісу з боку іноземних підприємців. Окрім традиційних імпортерів лісу з – Франції та Німеччини, Україна потрапила в поле зору Італії, яка зайнялась обробкою лісу в Овруцькому повіті, й керівництва австрійських залізниць, яке у 1912 р. придбало на Волині 5 тис. дубових телеграфних стовпів.

В Київській губернії нараховувалося 50 лісопилних, фанерних та інших деревообробних підприємств з виробничою потужністю на суму 6002, 6 тис. крб на 1000 робітників, у Волинській губернії налічувалося понад 50 деревообробних закладів, з оборотом у 1515,2 тис. крб на 1500 робітників, у Подільській губернії – 4 заклади з оборотом у 166 тис. крб. Ці факти свідчать про виняткове значення Київського регіону в експортній лісовій промисловості України.

Лісова промисловість Київської губернії оперувала на лісі вивезеному з різних районів Подніпров'я, а у Волинській губернії вона базувалася на

місцевому лісі. Роль двох головних ринків лісу України – Києва і Черкас – обумовлена була їх розташуванням на р. Дніпро й поблизу залізничної мережі.

Значення лісової справи для окремих частин України можна з'ясувати завдяки статистиці відправлень вантажів деревини залізницями та водним шляхом. Підрахунки за 1905 – 1909 рр. дозволяють приблизно вирахувати вивіз лісових вантажів з України. Зокрема з південно-західних губерній було експортовано 78 млн пуд. деревини, в тому числі з Волинської губернії – 40 млн пуд., Київської – 27 млн пуд., Подільської губернії – 11 млн пуд. Реєстрація водних вантажів не відзначається точністю.

Дані статистики свідчать, що Волинська губернія, більшу частину якої становило Полісся, давала максимальну кількість відправлення лісових вантажів. Північна частина Київської губернії входила до складу останнього й на долю цієї смуги припадало 2/3 вивозів губернії. Експорт дров становив по Подільській губернії 50 %, по Київській – 33 %, Волинській – 27 %. Ці дані показують, що у Подільській губернії збереглися на той час переважно дров'яні ліси, в той час як у Київській та Волинській губерніях відзначалася наявність будівельних лісів. Водні відправлення становили 1/4 усього вивозу деревини.

---

¹ Всероссийский союз городов. Главный комитет. Экономический отдел // К вопросу о внешней торговле России во время войны. – Пгт., 1916. – С.27.

² Аксёнов В.И. Хлебная торговля // Юго-Западный край в экономическом отношении. – К., 1913. – С.58.

³ Там само. – С.59.

⁴ Всероссийский союз городов. Главный комитет. Экономический отдел // К вопросу о внешней торговле России во время войны. – Пгт., 1916. – С.27.

⁵ Аксёнов В.И. Хлебная торговля // Юго-Западный край в экономическом отношении. – К., 1913. – С.58.

⁶ К вопросу о подьёме экономических сил. – С.12

⁷ ЦДІА України. – Ф.442. Оп.636. – Од.зб.391.

⁸ ЦДІА України. – Ф.73. Оп.1. – Од.зб.523. – С.1.

⁹ ЦДІА України. – Ф.579. Центральное бюро по объединению закупок сахара (1900-дек.1915). – Оп.2. – Спр.32. – Арк.1.

¹⁰ ЦДІА України. – Ф.579. – Оп.2. – Спр.32. – Арк.2.

¹¹ Асенков С. Спирт и его экспорт из России. – СПб., 1914. – С.18.

¹² Карачун М. Лесная промышленность // Труды Юго-Западного отделения Российской экспортной палаты. – Вып.7. Юго-Западный край в экономическом отношении. Сборник статей. – К., 1913. – С.68.